

19. Чистяков Б. Супер-экслибрис и библиофилия // Альманах библиофила / Ленинград. об-во библиофилов. – Ленинград, 1929. – С. 127-148.

20. Курис И. И. Астрономическое положение городов в Крыму // Записки Императорского Одесского общества истории и древностей. – Одесса, 1881. – Т. 12. – С. 427-430.

21. Снимки с предметов и картин из собрания Ив. Ир. Куриса, бывших на выставке VI археологического съезда в Одессе 1884 года. – Одесса, 1884.

22. Каталог выставки произведений искусств и редких вещей / Общество попечения о больных детях г. Одессы. – Одесса : «Славянская» тип. Н. Хрисогелос, 1888. – 27 с.

Валерий Кондратюк

В когорте коллекционеров: Иван Ираклиевич Курис как собиратель и хранитель духовного наследия Украины

Статья посвящена личности Ивана Ираклиевича Куриса и его роли в сохранении историко-культурных памятников и популяризации искусства. Сделан анализ значения И. И. Куриса в процессах коллекционирования предметов старины, определен качественный состав коллекций, эстетическая и историко-художественная значимость, а также влияние его частного собрания на развитие научных знаний.

Ключевые слова: И. И. Курис, коллекционирование, Одесское общество истории и древностей.

Veleriy Kondratiyk

In the cohort of collectors Ivan Iraelievich Kuris as a collector and keeper of Ukraine spiritual heritage

The article is dedicated to the personality of Ivan Iraelievich Kuris and his role as a reservator of historical and cultural memorials and popularization of art. There is analyzed a value of I. Kuris in the collecting processes of antiquity. It is determined qualitative composition of the collections; aesthetic, historical and artistic value. In addition there is analyzed the influence of his private collection to the development of scientific knowledge.

Key words: I. I. Kuris, collecting, Odessa community of history and antique.

УДК 94(477.74)“XIX”

Валерій Левченко

к.і.н., доц.,

Одеський національний морський університет

levchenko_lav@ukr.net

Галина Левченко

к.і.н., старший викладач,

ОНУ імені І. І. Мечникова

levchenkoukrav@ukr.net

ЗАКОНОВЧИТЕЛІ ІНОСЛАВНИХ Й ІНОВІРНИХ ВІРОВЧЕНЬ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ОДЕСИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.: ІСТОРІЯ, ТРАДИЦІЇ ТА ОСОБЛИВОСТІ

У статті проаналізовано становлення викладання основ віровчення законовчителями інославних й іновірних сповідань у навчальних закладах Одеси у ХІХ – на початку ХХ ст. Констатовано, що законовчителі були провідною інтелектуальною частинною суспільства та відігравали важливу роль у формуванні у молодого покоління цивілізаційної свідомості.

Ключові слова: Одеса, законовчителі, духівництво, навчальні заклади.

Усебічне вивчення історії і культури багатонаціональної й поліконфесійної громади Одеси є важливим моментом глибокого розуміння та збереження етнокультурного розмаїття упродовж усієї історії існування північнопричорноморського міста. Одним із підтверджень цієї тези є той факт, що впродовж багатьох років зазначеного періоду в мережі одеських навчальних закладів існували посади законовчителів різних християнських конфесій.

Традиційно вважається, що самодержавна влада Російської імперії проводила щодо інославних (християнських) й іновірних (нехристиянських) віровчень обмежувальну політику, але, не дивлячись на подібні характеристики, слід засвідчити, що у внутрішньому курсі імперський уряд послідовно дотримувався політики збереження міжконфесійних інтересів більшості населення. Підтвердженням цієї тези була політика держави в області народної освіти зазначеного хронологічного періоду. У всіх навчальних округах, за винятком Варшавського, перебували освітні установи метою яких було надання дітям усіх станів початкової розумової і релігійно-моральної освіти [1, с. 53]. Не виключенням у цьому питанні стала й Одеса, стрімке економічне піднесення якої сприяло розвитку освіти і утво-

ренню низки державних і приватних навчальних закладів, які за додатковими ознаками ділилися на національні, світські, духовні тощо. Упродовж XIX ст. релігійні дисципліни були невід'ємною складовою частиною навчальних програм усіх державних і приватних навчальних закладів Одеси. Серед учнів, вихованців, студентів і викладачів були представники різних релігійних конфесій, які завдяки свободі віросповідання мали можливість задовольняти свої духовні потреби. Міністерство народної освіти і єпархіальні архієреї з свого боку сподівались, що викладання богословських дисциплін у навчальних закладах сприятиме зміцненню християнської віри, піднесенню християнської моралі й культури серед молодого покоління та стане на заваді проникнення до навчальних закладів ідей матеріалізму та соціалізму [2, с. 37].

Позитивне ставлення до носіїв інославної сповідання (євангелістсько-лютеранського, римо-католицького та ін.) у Російській імперії бере свій початок з часів Петра I, який сприяв переселенню значної кількості німців, нідерландців та інших представників європейських народів до постійного проживання у Росії. Юридичне оформлення ролі, наприклад, євангелістсько-лютеранського духовництва в освітньому процесі відбулося у першій третині XIX ст., коли 20 червня 1819 р. було організовано Генеральну євангелістсько-лютеранську консисторію, а 28 грудня 1832 р. – затверджено Статут євангелістсько-лютеранської церкви, що законодавчо закріплювало статус церкви, визначалися її структура і функції [3, с. 7, 29]. Ініціатива викладання основ євангелістсько-лютеранського сповідання так само, як й інших інославної та іновірних віровчень у Російській імперії виходила з досвіду діяльності державної системи освіти, яка згодом знайшла своє відображення у мережі приватних навчальних закладів та мала перманентний стан розвитку. Так, з перших років функціонування Рішельєвського ліцею у його структурі одночасно з православною церквою також діяв римо-католицький храм. У 1832 р. через незначну кількість наявних вихованців римо-католицького віросповідання його було закрито [4, с. 31]. Подібна ситуація пов'язана з тим, що на той час поліконфесійні і міжнаціональні питання у процесі виховання не були пріоритетною політикою імперського уряду. Починаючи з середини XIX ст., інаковірним інославним (християнським) конфесіям надавалась свобода сповідання їх релігії як у віронавчальному, так і в культовому сенсі. Незважаючи на те, що традиційно діяла заборона проповіді цих віровчень серед іншого, і перш за все, православного, населення країни, конфесійні права представників вищезазначених віросповідань заборонам не піддавались [5, с. 471]. Згідно височайшому повелінню від 13 січня

1878 р., міністру народної освіти було надано право допускати викладання Закону Божого для усіх, крім православного, віросповідань у післяобідній час російською мовою для бажаючих учнів за заявою їх батьків [1, с. 53]. Це свідчить про становлення викладання Закону Божого для представників інославної й іновірних віросповідань у мережі державної початкової освіти Російської імперії.

Законовчителі навчальних закладів обирались директорами або їх заступниками на штатні посади викладачів, при узгодженні з єпархіальним начальством, з священнослужителів, досвідчених у викладанні цього предмету, та затверджувались попечителем навчального округу. У кожному навчальному закладі була посада законовчителя, що офіційно було закріплено у статуті установи. В Одеському навчальному окрузі, на відміну від інших округів Російської імперії, було найбільш демократичне законодавство, де в гімназіях, училищах, інститутах тощо штатними законовчителями були представники тих віросповідань, які у переважній більшості були наявні серед учнів.

Одним з перших навчальних закладів Одеси, в якому було введено посаду законовчителя євангелістсько-лютеранської церкви стало Реальне училище св. Павла (1825-1920), відкрите 1825 р. при німецькій общині як Євангелістське училище св. Павла (1848 р. перейменоване в Євангелістсько-лютеранське училище св. Павла, з 1858 р. – Німецьке реальне училище св. Павла, з 1876 р. – Одеське реальне училище св. Павла). До училища приймалися хлопчики і дівчата без поділу на національності та віросповідання. Наприклад, 1890 р. з 377 учнів училища було 139 росіян, 111 німців, 83 євреїв, 44 поляків. Училище утримувалося на кошти євангелістсько-лютеранського приходу Одеси. Навчання у ньому велося німецькою мовою до 1876 р., коли викладання в училищі було повністю переведено на російську мову. У 1866 р. законовчителями були: православного сповідання – протоієрей Арсеній Гаврилович Лебедінський, євангелістсько-лютеранського сповідання – пробст Вільгельм Карлович Флетніцер, римо-католицького сповідання – священник Шамне, єврейського сповідання – Арон Ісаакович Гольденблум. У 1881 р. за конфесійною приналежністю було тільки два законовчителі: євангелістсько-лютеранського сповідання – пробст Гербог Густавович Бінеман, православного сповідання – священники Іван Розов і Величков. Подібна ситуація зберігалася й 1883 р. – законовчитель євангелістсько-лютеранського сповідання – пастор Павло Міллер, законовчитель православного сповідання – священник Іван Розов. У 1893 р. законовчителі: лютеранського сповідання – пастор Адольф

Олександрович Локкенберг, православного сповідання – священик Сергій Васильович Петровський, Іоанн Васильович Сопоровський, іудейського – Наум Львович Цигельман. У 1914 р. законовчителі: православного сповідання – священики Антоній Олексійович Тимофєєв і Данило Володимирович Белявський, лютеранського сповідання, які мешкали при училищі, – Федір Іоганович фон-Віллігероде і Данило Генріхович Штейнванд, католицького сповідання – Пилип Якович Бекер, іудейської віри – Наум Львович Цигельман [6].

Унікальна ситуація з викладанням Закону Божого була в Одеському інституті шляхетних дівчат (1828–1920). На відміну від інших подібних навчальних закладів Російської імперії тільки в ньому, крім православного священика, законовчителями були також католицький священик і лютеранський пастор. Це демонструє проявлення одеситами толерантності і терпимості щодо представників інших сповідань [7, с. 82], бо, наприклад, станом на 1916 р. в інституті навчалось 295 осіб православного сповідання, 12 – римо-католицького, 6 – євангелістсько-лютеранського [8, арк. 5 зв.]. У 1866 р. законовчителем євангелістсько-лютеранського сповідання був пробст Вільгельм Карлович Флетніцер. У період 1899–1903 рр. законовчителі: євангелістсько-лютеранського сповідання – пастор Адольф Олександрович Локкенберг, православного сповідання – священик Іоан Хрисанфович Стрельбицький, римо-католицького сповідання – священик Андрій Іванович Келлер [9]. Серед інших викладачів римо-католицького Закону Божого значилися також А. Дубишевський і Йосиф Нейгум [10]. З 1 вересня 1909 р. [11, арк. 5–6] до 1920 р. постійним законовчителем євангелістсько-лютеранського сповідання інституту був Данило Генріхович Штейнванд (Steinwand). Він народився 2 березня 1857 р. у родині німецького селянина-поселенця німецької колонії Клястиц Бессарабської губернії. У 1881–1885 рр. вивчав богослов'я у Дерптському (Юр'ївському) університеті. Після закінчення університету повернувся до Одеси, де від 1886 р. до останніх днів свого життя (помер 18 червня 1919 р.) виконував пасторську місію у різних приходах і навчальних закладах [11, арк. 3 зв.–4].

Пастор займав важливе місце в справі навчання молоді, тому для заняття цієї посади необхідно було знати основи педагогіки. Основною сферою діяльності духовництва був контроль над релігійно-моральним вихованням. У різних світських навчальних закладах Одеси духовенство викладало різні релігійні дисципліни: Закон Божий, Богослов'я, церковна історія та ін. Представники церковної влади зосереджували увагу на стані викладання Закону Божого і тих предметів (німецька мова і література), які сприяли збереженню

релігійної і етнічної ідентичності німецького населення. Законовчителі словом і власним прикладом повинні були зміцнювати у вихованців віру і благочестя. Вихованці вчили щодня напам'ять по декілька віршів зі Святого писання. Всі учні збиралися вранці і ввечері в загальній залі й слухали священика читаючого молитви. Законовчителі мали жити в світі, знати світ, щоб реагувати на негативні його явища, але у той же час бути духовними людьми, служити літургії, причащати, сповідувати. Отже, роль діячів церкви була особливо значима як у навчальному процесі, релігійно-моральному вихованні, толерантному співіснуванні з вірянами інших конфесій, так і підвищенні інтелектуального рівня мирян та налагодженні міжкультурних комунікацій між учнями, викладачами і громадою. Підручники з віровчення створювалися при безпосередній участі духовництва. Пастори брали активну участь у розробці шкільних програм. Між християнським духовництвом і колегами інших сповідань було багато спільних рис – це висока релігійність, обов'язковість навчання, залежність початкового і середнього ступеню освіти від духовної влади, що сприяло високому рівню грамотності серед населення та в цілому успішному соціально-економічному і культурному розвитку.

Особливістю законовчителів інославної сповідання було привнесення і збереження ними національних традицій країн Західної і Центральної Європи, що ставало головною ознакою їх ідентифікації у приналежності до національної культури та ментально відрізняло від мирян Російської імперії. Російський релігійний філософ, літературний критик і публіцист, один з найбільш суперечливих російських філософів другої половини XIX – початку XX ст. так коментував цю розбіжність: «...католик и лютеранин талантливейше, ярче, «заразительнее» передают Евангелие, священную историю Ветхого и Нового Завета, особенности своего учения и своего богослужения, чем православные батюшки... там это не слежалось в какое-то сословное исповедание, в прерогативу почти касты. Все сословия служат церкви, служат преподаванием, проповедничеством, законоучителем, священством; служат в храме, в училище, в литературе, на улице. Религия там разлилась по стране» [12]. Подібна ситуація призвела до того, що безбожний душевний стан більшості випускників світських навчальних закладів став наслідком зменшення на початку XX ст. прибічників православної віри та їх захоплення іншими віровченнями, матеріалістичними ідеями, політикою тощо.

Наявність процесу становлення і поступового розвитку викладання основ інославної й іновірних віровчень у навчальних закладах

Одеси простежується протягом усього зазначеного періоду. Викладання основ різних світових сповідань у навчальних закладах усіх ступенів мало місце починаючи з початку XIX ст., а наприкінці XIX ст. цей процес почав набирати силу і поширюватися. З одного боку даний факт розглядаємо як позитивну складову освітньої реформи уряду Російської імперії в області народної освіти, а з іншого боку – це свідчить про те, що ідеологічні функції у підтримці політики консервативної стабілізації державного устрою влада покладала не тільки на православне, але й на представників інославної й іновірної духовності. Процес розповсюдження викладання Закону Божого та різних релігійних предметів духовництвом різних сповідань зародився у рамках приватної освіти, а згодом було спроектовано на мережу державної системи освіти. Одночасно з роллю міжконфесійних законовчителів у збереженні культурної ідентичності полінаціонального населення зокрема Одеси та у цілому всієї Російської імперії, наявність законовчителів різних світових сповідань у навчальних закладах було важливою ознакою у налагодженні міжкультурної комунікації суспільства.

Джерела та література

1. Фидченко О. В. Становление преподавания основ вероучений инославных и иноверных исповеданий в системе образования России второй половины XIX – начала XX вв. // Преподаватель XXI век. – 2007. – № 4. – С. 53–61.
2. Діанова Н. М. Православ'я у Новоросійському університеті // Інтелігенція і влада: громадсько-політичний науковий збірник. Серія: Історія. – Одеса: Астропринт, 2012. – Вип. 27. – С. 30–38.
3. Черказянова И. В. Школьное образование российских немцев: проблема взаимодействия государства, церкви и общества (1830-е – 1917 гг.): Автореф. дис. ... докт. ист. наук. – СПб., 2009. – 43 с.
4. Левченко В. В., Левченко Г. С. Олександрівська церква Новоросійського університету: історія, персоналії, документи. – Одеса: ФОП Бондаренко М. О., 2015. – 360 с.
5. Власть и реформы: от самодержавной к советской России / Отв. ред. Б. В. Ананьич. – СПб., 1996.
6. Адрес-календарь Одесского градоначальства на 1881 год. – Одесса, 1880. – С. 113; Адрес-календарь Одесского градоначальства на 1883 год. – Одесса, 1882. – С. 103; Адрес-календарь Одесского градоначальства на 1914 год. – Одесса, 1913. – С. 263 та ін.
7. Морозова И. В., Левченко В. В. Институт благородных девиц в Одессе // Порты Украины. – Одесса, 2014. – № 1 (февраль). – С. 80–83.

8. Державний архів Одеської області (ДАОО). – Ф. 46. – Оп. 1. – Спр. 99.

9. Адрес-календарь Одесского градоначальства на 1899 год. – Одесса, 1898. – С. 191; Адрес-календарь Одесского градоначальства на 1901 год. – Одесса, 1900. – С. 196; Адрес-календарь Одесского градоначальства на 1903 год. – Одесса, 1902. – С. 592.

10. Адрес-календарь Одесского градоначальства на 1904 год. – Одесса, 1904. – С. 482.

11. ДАОО. – Ф. 46. – Оп. 1. – Спр. 91.

12. Розанов В. В. Съезд законоучителей светских учебных заведений // Новое время. 1909. 7 июля.

Валерий Левченко, Галина Левченко

Законоучители инославных и иноверных вероучений учебных заведений Одессы в XIX – в начале XX вв.: история, традиции и особенности

В статье проанализировано становление преподавания основ вероучения законоучителями инославных и иноверных исповеданий в учебных заведениях Одессы в XIX – в начале XX в. Констатируется, что законоучители были ведущей интеллектуальной частью общества и играли важную роль в формировании у молодого поколения цивилизационного сознания.

Ключевые слова: Одесса, законоучители, духовенство, учебные заведения.

Valery Levchenko, Galina Levchenko

Teachers of heterodoxy and heterodox educational institutions of Odessa in the XIX – early XX century: history, traditions and features

The article analyzes the formation of the teaching of the foundations of the dogma by the teachers of heterodox and heterodox confessions in the educational institutions of Odessa in the XIX – early XX century. It was stated that the teachers of the law were the leading intellectual part of the society and played an important role in shaping the civilizational consciousness of the young generation.

Key words: Odessa, law teachers, clergy, educational institutions.